

ΚΕΤΕΒΕ

ISBN: 978-625-8770-46-9

© 2018 Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.

ketebe.com

Ketebe Yayınları: 1722

Düşünce

Yayın Yönetmeni

Furkan Çalışkan

Dizi Editörü

Yusuf Genç

Yayına Hazırlayan

Betül Durdu

Düzelti

Sevde Yılmaz

Kapak

Harun Tan

Mizanpaj

Özkan Kaya

1. BASKI

Temmuz 2026
İstanbul

Ketebe Yayınları

Sertifika No: 49619

Maltepe Mahallesi Fetih

Caddesi No: 6 Dk: 2

Topkapı 34010 İstanbul

Tel: 212.612 29 30

e-posta: ketebe@ketebe.com

Baskı ve Cilt

Sertifika No: 45030

Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık

Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

Yakuplu Mah. 194. Sk.

Blok No: 1 İç Kapı No: 465

Beylikdüzü/İstanbul

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş.'ye aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

NUMAN KONAKLI

KUR'AN'IN

ERİŞİLMEZ

ÜSTÜNLÜĞÜ

Kelamullah'ın
Edebî Gücü

KETEBE

Numan Konaklı

1979 yılında Bursa'nın İnegöl ilçesinde doğdu. 1997 yılında İnegöl İmam-Hatip Lisesinden, 2003 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Sonrasında akademik çalışmalarını sürdürerek 2006 yılında yüksek lisansını, 2015 yılında ise doktorasını tamamladı. Bir müddet Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki ders kitabı yazım komisyonlarında görev aldı. Çeşitli akademik makaleleri ve çeviri kitapları yayımlandı. Evli ve bir çocuk babası olan Konaklı, öğretmenlik görevini sürdürmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ: KUR'AN'IN İ'CÂZINA GENEL BİR BAKIŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM KUR'AN'IN İ'CÂZI: TARİHİ SEYİR

1. CAHİLİYE ARAPÇASI VE KUR'AN DİLİ.....	34
2. KUR'AN'IN ETKİLERİ VE KUR'ANA TEPKİLER.....	45
3. KUR'AN'IN MEYDAN OKUMASI.....	52
4. MEYDAN OKUMANIN SONUÇLARI VE NAZİRE DENEMELERİ.....	61
5. NÜZUL DÖNEMİ'NDEN TELİF DÖNEMİ'NE.....	68
6. İ'CÂZDA TELİF DÖNEMİ.....	76
7. HİCRİ DÖRDÜNCÜ ASIRDAN SON YÜZYILA.....	91
8. SON YÜZYILDA İ'CÂZ.....	108
8a. Bilimsel İ'câz.....	109
8b. Beyani İ'câz.....	118

İKİNCİ BÖLÜM
KUR'AN'IN İCÂZİ:
İSİM, METİN VE GÖRÜŞLERLE KURUCU DÖNEM

1.	NAZZÂM VE SARFE GÖRÜŞÜ.....	135
	1a. İçerik ve Yorum	135
	1b. Sarfenin Etkisi ve Eleştirisi	143
2.	CÂHİZ VE İCÂZDA TELİFİN BAŞLANGICI.....	147
	2a. Câhiz'e Göre İcâz Yönleri.....	148
	2b. Lafız ve Anlam Arasında Câhiz.....	157
3.	RUMMÂNÎ VE BELAGAT VECİHLERİ.....	165
	3a. İcâz Yönü Olarak Belagat.....	167
	3b. Rummânî'de Diğer İcâz Yönleri.....	173
4.	HATTÂBÎ VE UÇ UNSUR.....	177
	4a. Muhtemel İcâz Yönleri.....	178
	4b. Belagatteki İcâz.....	183
5.	BÂKILLÂNÎ VE ÜSLUPTAKİ İCÂZ.....	191
	5a. Bâküllânî'de İcâz Yönleri.....	192
	5b. İcâzla İlgili Bazı Meseleler.....	202
6.	KADI ABDÛLCEBBÂR VE FESAHAT.....	208
	6a. İcâzın İspatı.....	208
	6b. Fesahatteki İcâz.....	217
7.	ABDÛLKÂHİR CÛRCÂNÎ VE SÖZ DİZİM.....	231
	7a. İcâzın Pekiştirilmesi.....	233
	7b. Bazı İcâz Kanaatlerinin Elenmesi.....	241
	7c. Fesahat ve Söz Dizim.....	249
	SONUÇ YERİNE.....	275
	KAYNAKÇA.....	281
	DİZİN.....	293

*Kur'an'la tanışmayı ve ona yakın olma hissiyatını kendilerine
borçlu olduğum annem Nuran Hanım ve babam, merhum
Hafız İsmail'e...*

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, “kılavuz”, “bilge”, “hatırlatıcı” vb. nitelikli mesajların taşıyıcısıdır ve onun varlığının esas önemli tarafı mesajının kendisidir. Kur'an, içeriği ve “ne söylediği”yle olduğu kadar dili, formu ve “nasıl söylediği”yle de ayrıcalık kazanmıştır. “İyi ve güzel olan” hayati hususlar Kur'an tarafından estetik biçimde sunulmuştur. Tarihî ve mevcut veriler de Kur'an'ın etkili ve edebî bir hitap olduğunu göstermektedir. Kur'an hitabının üstün bir edebî düzeyde seyretmesi ve onun beşerîliğini savunan kitlelere karşı meydan okumasına cevap verilemeyişi gibi durumlar “Kur'an'ın i'câzı ve üstünlüğü” fikrini oluşturmuş ve klasik ilmî gelenek onun bu üstünlüğünü müdellel hâle getirmeye çalışmıştır. İslami çevreler “Kur'an'ın i'câzı”nı açık bir gerçek olarak görmüş ve tarih boyunca özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en güçlü delillerinden biri olarak istihdam etmiştir.

Eldeki çalışma, geçmişte çeşitli açılardan üzerine yoğunlaşılana Kur'an'ın i'câzı ve üstünlüğü meselesini kendine özgü bir biçimde tekrar ele almaktadır. Etrafında oldukça zengin bir literatürün oluştuğu meseleyi tarihî bir akış içerisinde ve kurucu metinler üzerinden sunmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda çalışma bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmı, “Kur’an’ın İ’câzına Genel Bir Bakış” başlığını taşıyor ve okuyucuya konunun aydınlatılmasına yönelik anahtar bilgiler sunar. Birinci bölüm, İslami çevrelerde “i’câz” konusunun Kur’an’ın nüzulünden günümüze kadar olan süreçte ele alınışını tarihi bir seyir içerisinde ana hatlarıyla inceler. Panoramik biçimde sunulan bu bölüm, Kur’an’ın i’câzını meydana getiren faktörlere, “i’câz”ın bir terim olarak ortaya çıkışına, tarihi kronolojinin ortaya çıkardığı önemli gelişmelere ve bu doğrultuda İslam âlimlerinin geçmişte ve günümüzde ileri sürdüğü belli başlı i’câz görüşlerine literatürü yeterli ölçüde dikkate alarak değinir. İkinci bölüm ise özelde etkili telif eserler aracılığıyla i’câz konusuna yaklaşımın belirlendiği bir zaman dilimine eğilir ve bu döneme damga vuran kurucu isim, metin ve görüşlerin daha ayrıntılı bir tasvirine girişir. Literatürün tetkik edilmesi suretiyle belirlenen yedi önemli ismin i’câz konusuyla ilgili çabalarını kendi aralarındaki etkileşim, devamlılık ve tartışmaları dikkate alarak detaylandırır. Her bir ismin konuyla ilgili ortaya koyduğu verileri yer yer kendisinden önceki ve sonraki isimlerin bulgularına atıfta bulunarak birbiriyle karşılaştırır. İ’câz çalışmalarının belagat ilmine olan gözle görülür katkısı dolayısıyla bu bölüm aynı zamanda bu ilmin tarihî gelişimi açısından dikkate alınabilecek çıkarımlar sunar. Çalışmanın birinci bölümünün bir kesitiyle ikinci bölümü arasında bir anlamda leffüneşir yapılmıştır ve takip edilen yöntem gereği yer yer oluşabilecek tekrarların mazur görülmesi umulmaktadır.

Çalışma, araştırmacının “i’câz” konusu etrafında önceki yıllarda kaleme aldığı tez ve makalelerden faydalanmakla birlikte tümüyle onların verilerini içeren bir metin değildir. Araştırmacı ilgili çalışmaların ortaya konulmasından sonra konu hakkındaki okumalarını sürdürmüş, mevcut verileri yer yer tashihte bulunarak gözden geçirmiş, anlatım örüntüsünde eksik kalacağı düşünülen hususları gidermeye ve bazı isimlere yer vermeye çalışarak belli oranda farklı bir metin ortaya

koymuştur. O, konunun odaklandığı yönlerine dair nihai sözleri söylediğı iddiasında değildir. Çaędař bir düşünürün deyişiyle, Kur'an'ın i'câzının dinî düşünce alanında tükenmez bir olasılık oluşturduğunun farkındadır ve i'câz konusu üzerine hâlâ birçok çalışmanın yapılabileceğini düşünmektedir.

Burada ortaya konulan Kur'an'ın i'câzıyla ilgili verilerin –çalışmanın odak amacı bu olmasa da– okuyucunun zihninde Hz. Peygamber'in nübüvvetinin desteklenmesine giden fikri bir evlek açması ve dolayısıyla ona Kur'an'ın ilahi karakterini hissettirebilmeyi bir nebze olsun başarabilmesi çalışma için anlamlı bir kazanım olacaktır. Sahip olduğu kişisel koşulları bilinen Hz. Peygamber'in Zemahşerî tarafından Kur'an'ın Nüzul Dönemi'nde çöldeki kum taneciklerinden daha fazla olduğu dile getirilen ehl-i fesahatin karşısına onları içerik ve edebî açıdan hayrette bırakan bir hitapla çıkmasının nasıl mümkün olduğu sorusu bir yerlerde kalmalıdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkısı olan bazı isimler bir vefa borcu olarak anılmalıdır. Bir ağabey ve hoca olarak hiçbir çalışmada desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Osman Güman'a müteşekkirim. Çalışmanın yayımlanması konusunda cesaret veren ve bazı bölümleri okuma nezaketinde bulunan kıymetli dostlar Prof. Dr. İbrahim Halil Üçer ve Prof. Dr. Taha Boyalık'a hassaten müteşekkirim. Aynı çatı altında görev yaptığımız kadim dost Ahmet Edip Başaran dil okumalarını yaparak bizleri onurlandırmıştır. Çalışmanın yayımlanmasına vesile olan Prof. Ömer Türker'e ve Ketebe Yayınları çalışanlarına da teşekkür borçluyum. Son olarak yüksek bir tahammül duygusuyla bazı haklarından feragat ederek bu çalışmaya en büyük desteği veren değerli oğlum Ömer Tahir ve eşim Kübra Hanım özel bir teşekkürü hak etmektedir. Bu çalışmanın Kur'an ve belagat araştırmaları alanına mütevazı bir katkı sunması umuduyla...

Numan Konaklı
İnegöl, 2026

GİRİŞ

KUR'AN'IN İ'CÂZINA

GENEL BİR BAKIŞ

Kur'an-ı Kerim insanlara “iyi ve hayırlı olan”ı gösteren, onları karanlıklardan aydınlığa çıkararak, hak ile batılı birbirinden ayıran, ayetleri okunduğu zaman inananların imanını artıran, Allah'a (cc) karşı sorumluluk bilinci taşıyanlar için yol gösterici, içerdikleriyle inananlar için hayat verici ve rahmet olan¹ semavi bir kelimedir. Dinî, ahlaki ve içtimai bir irşat eseri oluşunun yanında etkili ve edebî bir hitaptır.

Kur'an dikkat çekici bir biçimde tarih sahnesine çıkmış, sergilediği dil ve anlam özellikleriyle Arap edebiyatının seyrine damga vurmuştur. Safiyet ve kuvvet bakımından dilin zirveye ulaştığı, yıllık panayırarda şair ve hatiplere törenle şeref payelerinin verildiği Arap edebiyatının altın çağında şiir ve nesre duyulan hayranlığın yok olması, Kâbe kapısında asılı duran Yedi Aski'nın [seçkin şiir koleksiyonları] oradan indirilmesi ve

1 Bu ifadede yer alan Kur'an hakkındaki yargılar için sırasıyla bk. İsrâ suresi, 9; İbrâhîm suresi, 1; Bakara suresi, 185; Enfâl suresi, 2; Bakara suresi, 2; İsrâ suresi, 82.

bütün kulakların Arap dilinin yeni şaheserine çevrilmesi için Kur'an'ın zuhuru yeterli olmuştur.² Edebî uğraşlarla ayrıcalık kazanılan bu çağda, çölün ortasında büyük kalabalıkların toplandığı, söz sanatlarının icrası için sağda solda kürsülerin yükseldiği fuarlar kurulmuş; buralarda şiir ve hitabet sanatının değerli örnekleri sergilenmiştir. Şair ve hatipler seçkin edebî ürünler sunma ve bunları eleştirmede birbiriyle yarışmış, en güzel olanı seçip onunla övünmüşlerdir. O sırada Kur'an gelmiş, bütün fuarlar boşalmış, meydanda sadece o kalmış, tüm edebî muhit ve kulüplerde yalnızca o konuşulur olmuştur.³

Siyer müellifleri Kur'an'ın ilk muhatapları arasında bulunan ve onu dikkatle dinleyen kimselerin kalplerine tüm ön yargı veya korkuları aşmak suretiyle İslam inancının girmesinden ve Kur'an'ın güzelliği sayesinde hayatları sonsuza dek değişen Müslümanlardan söz etmiş, İslam inancının kutsal kitabıyla bu ilk karşılaşmaların tanıklıklarının şahitlik ettiği bir uyanış ve aydınlanmaya yer vermişlerdir.⁴ Sadece İslam'ı benimseyen muhatapların duygu ve düşünceleri Kur'an'dan etkilenmemiş, aynı zamanda İslam mesajının karşısında yer alanlar bile onu dinlemekten kendilerini alıkoymamışlardır. Bunların başında gelenlerden biri olan Velid b. Mugîre (ö. 2/624) rivayete göre bir gün Hz. Peygamber'in (sav) yanına gelerek kendisine, “[Sana indirileni] okur musun?” demiştir. Hz. Peygamber ona, “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya karşı cömert olmayı emreder. Hayasızlığı, kötülüğü ve zorbalığı da yasaklar. Düşünüp tutasınız diye size öğüt vermektedir.” (Nahl, 16/90) ayetini okumuştur. Velid, “Tekrar eder misin!?” dediğinde Hz. Peygamber de ayeti tekrar etmiştir. Bunun üzerine Velid şunları söylemiştir: “Vallahi bunun bir tatlılığı ve zarafeti vardır. Altı köklü, üstü ise meyvelidir. Bunu bir insan

2 Dirâz, *Kur'an'a Giriş*, s. 82.

3 Dirâz, *en-Nebeü'l-Azîm*, s. 104.

4 bk. Armstrong, *Hz. Muhammed*, s. 182-183.

söyleyemez!”⁵ Hz. Muhammed’i öldürmeye giden Ömer b. Hattâb’ı (ö. 23/644) Hz. Ömer Faruk yapan, İslam’ın ilk günlerinde Hz. Peygamber’in en büyük karşıtlarından olan Ümeyye b. Halef’e (ö. 2/624) yerden bir avuç toprak aldırıp üzerine secde ettiren, benzer konumdaki Utbe b. Rebîa’yı (ö. 2/624) “Ondan öyle şeyler işittim ki ömrümde mislini duymamıştım. Bu sözler ne şiir ne sihir ne de kehanettir...” şeklinde konuşuran, muallaka şairlerinden Lebîd’e, Bakara ve Âl-i İmrân surelerinin nüzulünün ardından “Artık bundan sonra bana şiir yazmak düşmez.” ifadesini söyleten Kur’an’dır.⁶ “Sana emredileni bütün açıklığıyla ortaya koy!..” (Hicr, 15/94) ayetini okuyan bir adamı duyunca secdeye kapanan bir bedeviye, “Niçin secdeye kapandın?” denildiğinde “Bu sözün fesahatinden dolayı secde ettim.” dedirten yine Kur’an’dır.⁷

Tarih ve edebiyat kaynaklarına bakılarak çoğaltılması mümkün olan bu tür örnekler Kur’an’ın her türlü dış tesirden uzak bir şekilde, farklı ruhlar üzerinde hayran bırakıcı bir tesir icra edebildiğini gösterir. Bunun sebebi onun insanların karşısına duygu ve düşüncelerine uygun düşen, inanç ve hareketlerine cevap veren ve kafalarını kurcalayan büyük meselelere çözüm getiren kendine has bir cazibeyle çıkmış olmasıdır. Kısaca Kur’an, insanların “gerçek, iyi ve güzel”e olan ihtiyaçlarına aynı zamanda dinî, ahlaki ve edebî özellik arz eden bir yapıyla tatmin edici bir şekilde cevap vermiştir.⁸

Kur’an’ın muhataplar üzerindeki etkisi ve edebî değeri yanında İslam’ın ilk günlerinde onun ilahi kaynağına karşı çıkan kimselerin rol aldığı bir süreç gelişmiştir. Nüzul Dönemi

5 Beyhakî, *Şu‘abü’l-İmân*, 1/287.

6 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186-187. Merhum Cerrahoğlu’nun ifadelerinde bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Kendisi burada geçen bazı bilgileri *Sahîh-i Buhârî* ve *Siret-i İbn Hişâm*’dan almıştır.

7 Mâverdi, *A’lâmü’n-Nübüvve*, s. 55.

8 Dirâz, *Kur’an’a Giriş*, s. 57.

Araplarının Kur'an'ın bir beşer sözü olduğu, Hz. Peygamber tarafından uydurulduğu (iftira, tekavvül) iddiaları karşısında Kur'an kendi benzerini⁹ ortaya koymalarına yönelik olarak onlara meydan okumuştur. Fesahat ve belagat ustası görülen muhatapların bu meydan okumaya karşılık veremeyişi (acz=i'câz kelimesinin kökeni) Kur'an'ın üstünlük ve erişilmezliğinin delili olarak kabul edilmiş ve Müslüman âlimler hem bu durumu hem de Kur'an'ın taşıdığı üstünlükleri "i'câz" (اعجاز) ve "i'câzü'l-Kur'an" terimleriyle ifadelendirmiştir.

İ'câz kelimesi sözlükte, "bir nesnenin arka kısmı ve bir işin sonu" anlamındaki "acz" mastarından türemiştir. "Acz" kelimesi daha sonra Arap dil örfünde, "bir işte kusur gösterme, bir şeye güç yetirememe ve zayıflık" durumlarını ifade eden bir eylem adı olmuştur. "Acz", "bir işi yapmaya güç yetirmek, kararlı ve sabırlı olmak" anlamlarına gelen "kudret" ve "hazm" kelimelerinin zıddıdır.¹⁰ "Acz", kişinin dilediği bir şeyi yapmaya güç yetirememesidir. Şöyle denir: "Falan kişi bu işi yapamadı," yani o işi yapmaya güç yetiremedi ve o işi yapamayıp acze düştü. O zaman bu iş "mu'ciz/معجز" diye nitelenir ve güç yetirilemeyen/erişilemeyen anlamına gelir.¹¹ İ'câz kelimesi, if'âl vezninde bir mastar olup "aciz bırakmak" demektir. "Yenmek, rakibi geçmek ve rakibe yetişme imkânı vermemek" anlamlarındaki "fevt ve sebq" kelimeleriyle anlam yakınlığına sahiptir.¹² Bu yakınlık Kur'an'da "... Şunu bilin ki

9 "Benzer" kelimesi Türkçede görünüş ve yapı bakımından bir başka şeye/kişiyeye benzeyen veya ona eş olan anlamını da içermekle birlikte Kur'an'ın beşer sözü olduğunu iddia eden muhataplara yaptığı meydan okumayı yansıtan ayetlerin meallerinde ve bu tür bağlamlarda nitelik benzerliği anlamına gelmektedir. Bu kelime çalışma boyunca bu tür bağlamlarda "eşit seviyede, aynı değerde, denk" gibi anlamlarda alınmalıdır.

10 bk. İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luga*, 4/232-233; İsfahâni, *Müfredât*, s. 547, Firuzâbâdi, *Kâmûsü'l-Muhît*, s. 464.

11 Şakir, *Medâhilü İcâzi'l-Kur'an*, s. 16.

12 bk. İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Luga*, 4/232; Hâlidî, *İcâzü'l-Kur'an el-Beyânî*, s. 15-16.

Allah'ın elinden hiçbir şekilde kaçıp kurtulamazsınız/O'nu atlatamazsınız (عَيْنٌ مُّعْجِزٌ اللّٰه) ...” (Tevbe, 9/2) ayetiyle ortaya konulmuştur. İ'câz kelimesi Kur'an ve hadislerde yer almazken “acz” ile “i'câz”ın değişik türevleri bulunmaktadır.¹³

Aciz bırakmak anlamındaki “i'câz” ile Hz. Peygamber'e indirilen kelamın özel ismi olan “Kur'an” kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan “i'câzü'l-Kur'an” terkibi, mastarın failine izafe edilmesi türünden bir tamlamadır. Mefûl (nesne) ve fiille ilintili olan husus bilindiği için hafz edilmiştir.¹⁴ Bu durumda “i'câzü'l-Kur'an” tamlaması, sözlükte, “Kur'an'ın, benzerini ortaya koymaktan insanları aciz bırakması” demektir. Terim olarak ise “Sahip olduğu edebî üstünlük ve içerik zenginliği sebebiyle Kur'an'ın benzerinin meydana getirilememesi özelliği” diye tanımlanmaktadır.¹⁵ İlgili tamlama genel olarak Kur'an'ın erişilmezliği, mucizeviliği, taklit edilemezliği, insanların ortaya koymaya güç yetiremeyeceği bir kelim oluşu ve kültürdeki diğer söz ve metinlere üstünlüğünü ifade etmektedir.

İ'câz kelimesinin anlamı belirlenirken doğrudan mucize/معجزة kelimesiyle karşılaştırılır. Mucize, “i'câz” kelimesinin ism-i failidir (özne). Sözlükte, “bir kişiyi bir işi yapmaktan aciz bırakan ve güç yetirilemeyen şey” anlamına gelir. Kelimenin Arapça yazımında yer alan “ذ” harfi, “حقيقة” (hakikat) kelimesinde olduğu gibi, onu sıfattan isme çevirmek için getirilmiştir.¹⁶ İslam âlimleri terim olarak mucizeyi; kendisine karşılık verilemeyen, meydan okuma içeren, olağanüstü ve bilinen sebeplerin dışında kalan şey diye tanımlamışlardır.¹⁷ Süyûtî'nin (ö. 911/1505) verdiği bu mucize tanımı üzerinde genel anlamda

13 Hâlidî, *el-Beyân fi İ'câzi'l-Kur'an*, s. 34.

14 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, 2/212.

15 Yavuz, “İ'câzü'l-Kur'an”, 21/403.

16 İbn Kemal, *Fi Hakikatil-Mucize*, s. 137; Firuzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, s. 464.

17 Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, s. 645.